ગુજરાતનો ઈતિહાસ અને સાંસ્કૃતિક વારસો

GPSC MASTER NOTES

ગુજરાતની લોકસંસ્કૃતિ

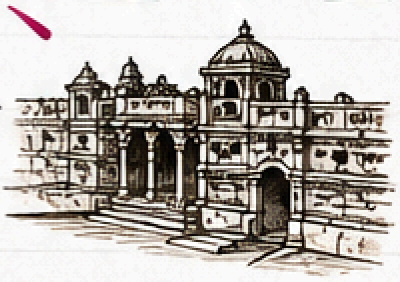

1 પરિચય

- લોકસંસ્કૃતિનું સર્જન આદિમાનવની **મનોવૈજ્ઞાનિક અભિવ્યક્તિ** તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.
- ગુજરાતની લોકસંસ્કૃતિનો ઉદય **સાબરમતી નદી**ના કાંઠે કુબા બાંધીને રહેતા આદિમાનવના હાથે થયો હશે તેમ મનાય છે.
- સૌરાષ્ટ્રમાં લોકસંસ્કૃતિનો ઉદય નેસડામાં રહીને **પશુપાલન કરતી જંગલવાસી** જાતિના હાથે થયો હશે.

લોકસંસ્કૃતિનો વિકાસ

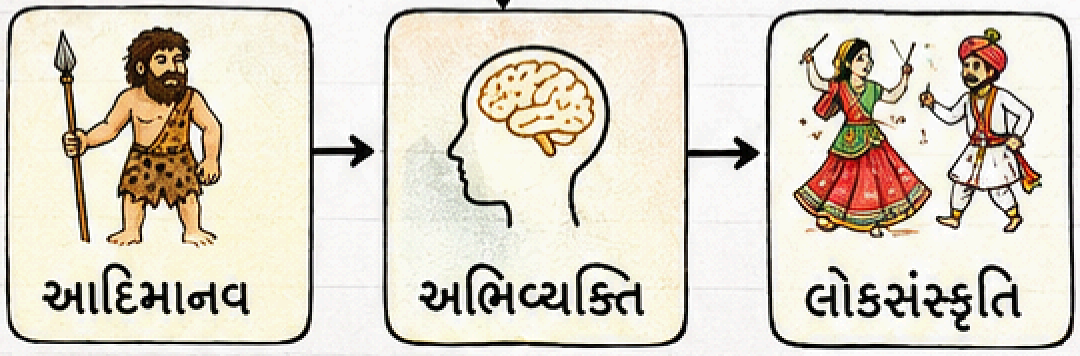

@DiagramDidi

2 વિવિધ પ્રજાઓનો પ્રભાવ

પઢારો
નળકાંઠાના વિસ્તારમાં રહેતા પઢારોમાં ગોપ સંસ્કૃતિના અવશેષો છે.

આહિર
ચારેક હજાર વર્ષ પૂર્વે મથુરામાંથી આવેલ યાદવોની ગોપ સંસ્કૃતિ.

નિષાદ પ્રજા
આજથી આઠેક હજાર વર્ષ પહેલાં આવેલી આ પ્રજાના વારસદારો **કોળી, ખારવા, વાઘેર** અને **મિયાણા.**

કાઠી દરબાર
દસમી સદીમાં આવેલ હૂણોના સૂર્યપૂજાના સંસ્કારો.

મેર પ્રજા
ઈ.સ. પૂર્વે પાંચમી શતાબ્દીમાં આવેલ બેકટ્રાયન, યવન અને ગ્રીક પ્રજાના લક્ષણો. લાકડાના દેવ-દેવીઓની પૂજા.

3 નૃત્ય અને ખાનપાન

નૃત્ય
- પાર્વતીજીએ ઓખા (ઉષા) ને શીખવાડેલ **"લાસ્યનૃત્ય"**
- દ્વારિકાની ગોપીઓને શીખવ્યું
- આજે સૌરાષ્ટ્રમાં જોવ મળે છે.

ખાનપાન
- ચોળીને થાય તે **ચૂરમુ**
- બાફીને થાય તે **બાફણું**
- વાળીને થાય તે **વેઢમી**

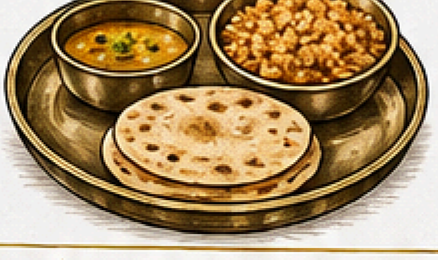

4 Memory Trick

પ્રજા અને પ્રભાવ

- ★ **મેર** = ગ્રીક/યવન (લાકડાના દેવ)
- ★ **કાઠી** = હૂણ (સૂર્યપૂજા)
- ★ **પઢાર** = ગોપ સંસ્કૃતિ
- ★ **આહિર** = ગોપ સંસ્કૃતિ

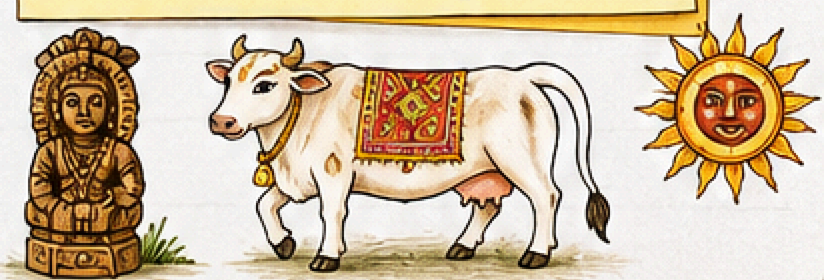

@DiagramDidi

ગુજરાતની લોકસંસ્કૃતિ - માન્યતાઓ અને પરંપરા

GPSC QUICK RECALL

1 માન્યતાઓ અને સંસ્કારો

- છઠ્ઠા દિવસે **છઠ્ઠીની** વિધિ કરવામાં આવે છે.
- ફોઈ **"ફોઈયારું"** લાવે છે.
- શુકન-અપશુકનમાં કોઈ પૂછે **"ક્યાં જાવ છો?"** તો અપશુકન થાય તેવી રૂઢિ છે.
- સંધ્યાટાણે **નેવા નીચે** ના સુવાય.
- **કાગડો** બોલે તો મહેમાન આવે તેવી માન્યતાઓ છે.

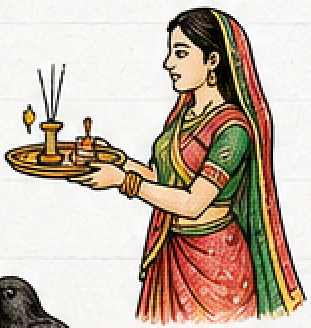

માન્યતાઓ આપણ લોકજીવનની ઓળખ છે.

શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ અને પરંપરાઓ લોકસંસ્કૃતિ ના આધારસ્તંભ છે.

@DiagramDidi

2 લોકજીવનના તત્વો

પશુઓના નામ

ઘોડીઓ	ગાયો	ભેંસો	બળદો
• પીરાણી • તાજણ	• જાંબલી • કાબરી	• ઢીંગલ્યું • બાપલિયુ	• માંકડો • રોજડો
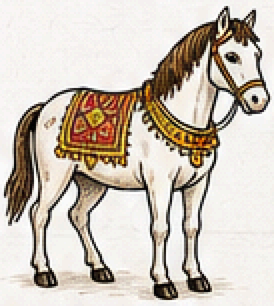	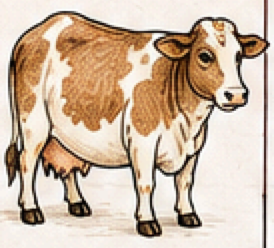		

★ વીરતાના પ્રતીક સમા **પાળિયા** એ વીરતા અને પિતૃપૂજાનું પ્રતીક છે.

★ પંજાબ ઉપરથી આવેલ મગ બ્રાહ્મણો દ્વારા સૂર્ય અને રાંદલ જેવા દેવ-દેવીઓ ગુજરાતમાં આવ્યા.

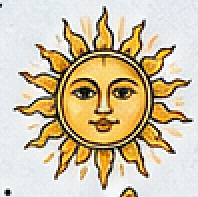

3 Exam Facts

★ પર્વો પ્રસંગે **મેરની ઘોડાદોડ** જોવા મળે છે.

★ **કચ્છી રબારીની ઊંટદોડ** પ્રખ્યાત છે.

★ ભાલ પ્રદેશમાં **સાંતીદોડ** થાય છે.

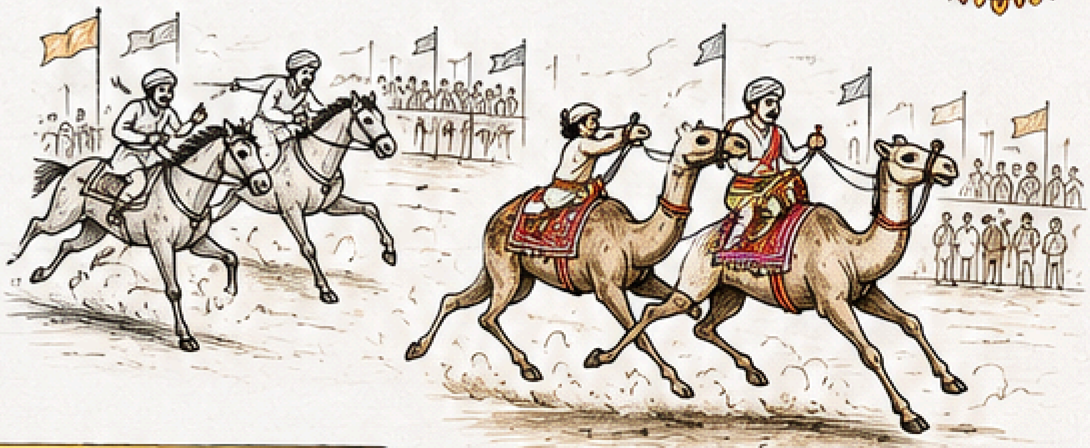

QUICK RECALL

✓ ફોઈયારું

✓ પાળિયા

✓ મેરની ઘોડાદોડ

✓ કચ્છી રબારીની ઊંટદોડ

✓ સાંતીદોડ

@DiagramDidi

સૌરાષ્ટ્રના પ્રાચીન પંથકો - Part 1

HISTORY MASTER NOTES

1 ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિ

ઈ.સ. 1233
↓
પાલ્હણ રચિત **'આબુરાસ'**
↓
સૌપ્રથમ **'ગુજરાત"** નામનો ઉલ્લેખ

મહાભારત કાળ

- મહાભારત કાળમાં ગુજરાતનો સમાવેશ **'અપરાન્ત'** માં થતો.
- અર્થ: ભારતીય દરિયાઈ સીમાનો અંત.

પ્રદેશની વ્યાખ્યા

↓
આ વિસ્તાર = **'આનર્ત'**

@DiagramDidi

2 સૌરાષ્ટ્ર નામનો ઉદ્ભવ

- યજુર્વેદની મધ્યાંદિની શાખાની સંહિતામાં મહર્ષિ યાજ્ઞવલ્ક્યે સૌરાષ્ટ્ર દેશનો ઉલ્લેખ કર્યો.

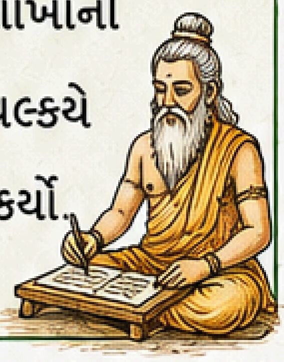

વિદેશી ગ્રંથોમાં ઉલ્લેખ	
સ્ટ્રેબો	→ સુરાસ્થસ
પ્લીની	→ આરેતુર
ટોલેમી	→ સુરાષ્ટ્રેણ
પેરિપ્લસ	→ સુરાષ્ટ્રેણ

3 કાઠીયાવાડના 4 ભાગ

કાઠીયાવાડ
- સોરઠ
- હાલાર
- ગોહિલવાડ
- ઝાલાવાડ

- કચ્છના અને ખંભાતના અખાત વચ્ચે આવેલ વિસ્તાર.

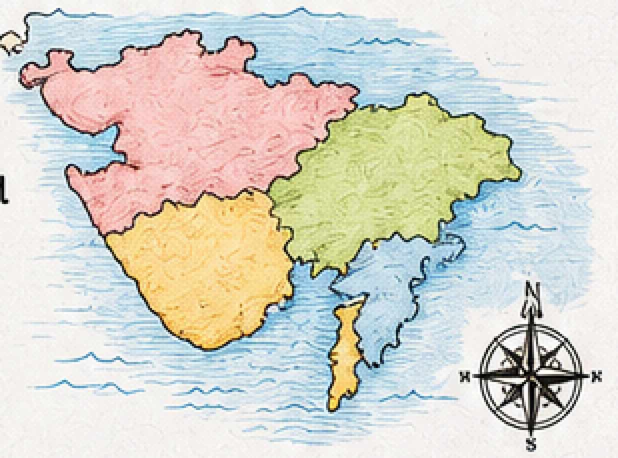

4 સોરઠ

- પાટનગર: **જૂનાગઢ**
- ઘેડ વિસ્તારની દક્ષિણે આવેલ વિસ્તાર **'નોળીકાંઠા"**

સોરઠની વિશેષતા

✓ ઐતિહાસિક શહેર - જૂનાગઢ
✓ ગિરનાર પર્વત
✓ ઉદ્યોગ, સંસ્કૃતિ અને શૌર્યની ધરતી

@DiagramDidi

સૌરાષ્ટ્રના પ્રાચીન પંથકો - Part 2

(હાલાર, ગોહિલવાડ, ઝાલાવાડ, પાંચાળ)

HISTORY MASTER NOTES

1 હાલાર (Halar)

વાંકાનેરની ટેકરી
↓
બરકા ડુંગર
↓
વિસ્તાર = હાલાર

જામ રાવલ
(ઈ.સ. 1519-62)
↓
કચ્છના જામ હાલાજી પરથી
'હાલાવાડ'
↓
'હાલાર'

★ પાટનગર: નવાનગર (જામનગર)

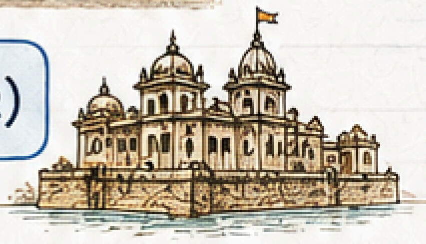

2 ગોહિલવાડ (Gohilvad)

- સેજકજી ગોહિલના નામ પરથી નામ પડ્યું.
- ભાવનગર જિલ્લાને **"ઘોળ્યાવાડ"** અથવા **"વાલાકગીઓ"**

★ પાટનગર: ભાવનગર

@DiagramDidi

3 ઝાલાવાડ (Jhalavad)

- હરપાલ દેવજીના વંશજો ઝાલાઓ પરથી નામ પડ્યું.

★ પાટનગર: ધ્રાંગધ્રા

બજાલા વિસ્તારના રણકાંઠાની પૂર્વ ભાગનો વિસ્તાર **"જતવાડ"**

4 પાંચાળ (Panchal)

સ્થાન
- થાન
- ચોટીલા
- મૂળી

(સુરેન્દ્રનગર જિલ્લો)

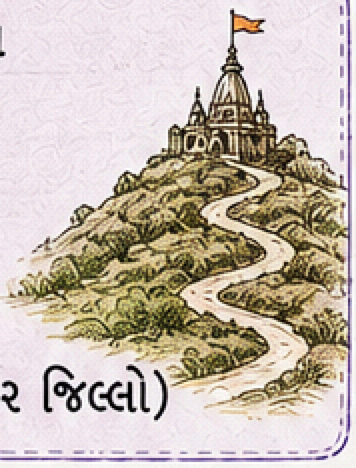

5 ઋષિઓ
- કણ્વ
- ગાલવ
- ઔતિથ્ય
- અંગીરા
- બૃહસ્પતિ

તપથી પાવન ભૂમિ

- અર્જુને દ્રૌપદી સ્વયંવરમાં મત્સ્યવેધ અહીં કર્યો હોલાથી નામ પાંચાળ.

@DiagramDidi

ગુજરાતના અન્ય પ્રાચીન પંથકો

(ઘેડ, ભાલ, નળકાંઠો)

GPSC
TRAP FACTS

1 ઘેડ અને લીલીનાઘેર

ઘેડ

- માણાવદરથી પોરબંદર સુધીનો વિસ્તાર.
- માધવપુર ઘેડ પ્રદેશનું પહેલું ગામ મનાય છે.

Special Notes

છેલ નદી → બગસરા
=
મોટાઘેડ

છેલ નદી કાંપ પાથરે અને મબલક પાક થાય
=
નવલખો ઘેડ

લીલીનાઘેર

- ચોરવાડથી જાફરાબાદ સુધીનો વિસ્તાર.
- કાઠીયાવાડનું કાશ્મીર.

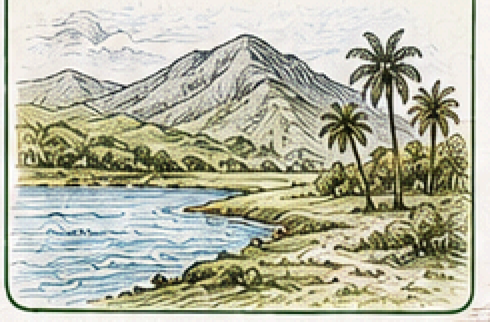

@DiagramDidi

2 ભાલ પ્રદેશ

બાવળા → બગોદરા → ધોલેરા → બરવાળા → વલ્લભીપુર

- ★ ભાલીયા ઘઉંને GI Tag મળેલો છે.
- ★ વિરમોર નામની સ્ત્રીના મત મુજબ શ્રેષ્ઠ.

3 નળકાંઠો

ત્રણે સીમાડાને જોડતો વિસ્તાર

સ્થાનો:

- બાવળા
- સાણંદ
- વિરમગામ
- લીંબડી

Additional Facts

- ★ નળસરોવરમાં પક્ષર જાતિ વસે છે.
- ★ ‘બરુ’ નામનું ઘાસ.
- ★ ‘બીડ’ નામનું કંદ.

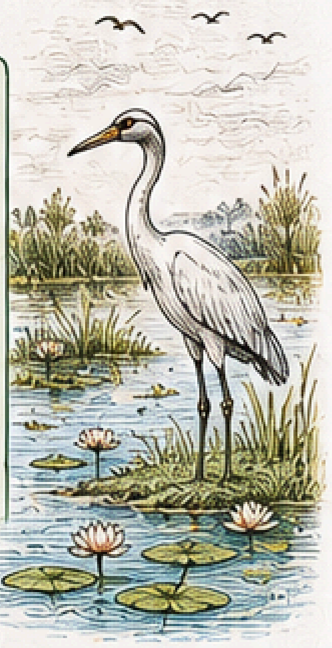

4 Ultra Quick Revision

★ સૌથી નાનું પરગણું:
ઉદસરવૈયા પરગણું

★ જંજીરા હબસીનું જાફરાબાદ:
બાબરિયાવાડનો ભાગ

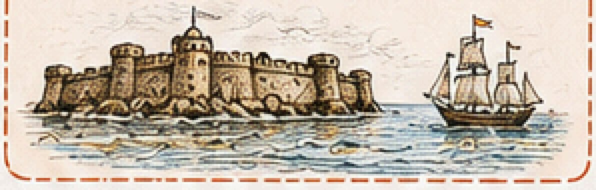

★ ઓખામંડળનો સર્વપ્રથમ ઉલ્લેખ:
“વર્ણકસમુચ્ચય”

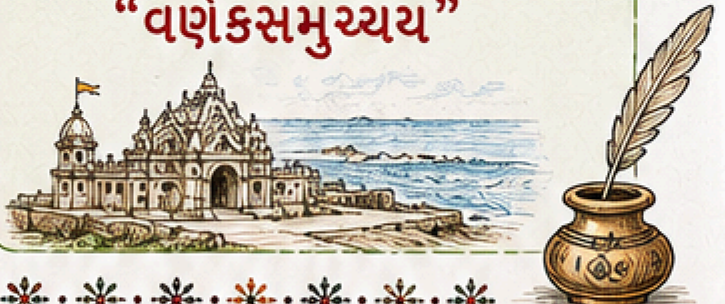

@DiagramDidi

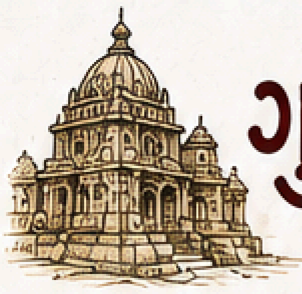

ગુજરાતનો ઈતિહાસ - પુરાતત્વીય વારસો

GPSC MASTER NOTES

1 ઈતિહાસનું વર્ગીકરણ

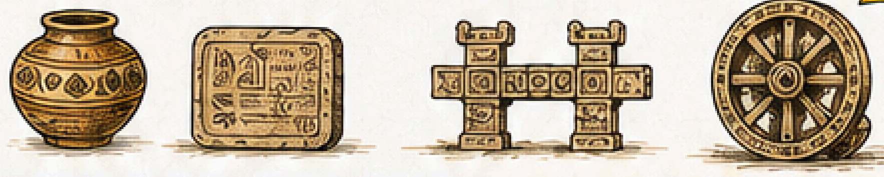

પ્રાગ ઐતિહાસિક યુગ	આદ્ય ઐતિહાસિક યુગ	ઐતિહાસિક યુગ
• લેશન કે લિપિકેળા અસ્તિત્વમાં ન હતી.	• લેખન કળા હતી. • ઉકેલી શકાઈ નથી. • ઉદાહરણ: **હડપ્પીય સભ્યતા.** • તાંબાની શોધ. • કાંસું બનાવવાની શરૂઆત.	• લિપિ ઉકેલી શકાઈ છે. • ઉદાહરણ: **અશોકનો શિલાલેખ.**
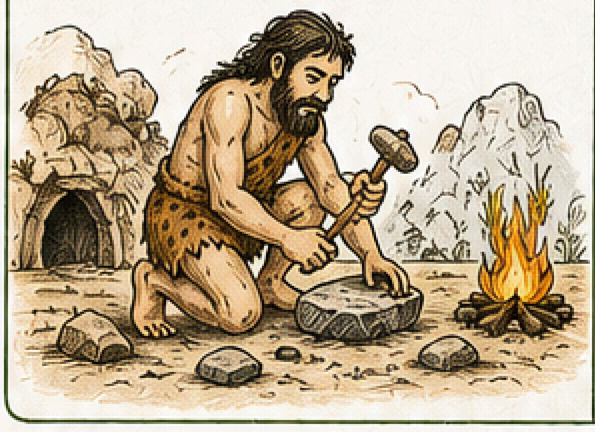	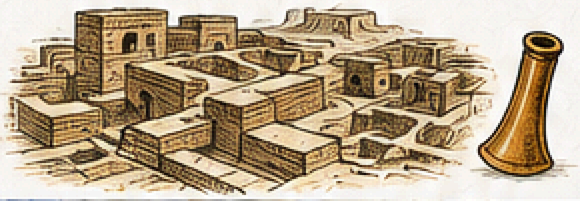	

@DiagramDidi

2 પાષાણ યુગના તબક્કા

પુરાતન પાષાણયુગ

- અગ્નિની શોધ
- ક્વાર્ટ્સના હથિયારોથી શિકાર
- ભારતમાં 1863 માં મદ્રાસ નજીક હથિયારો મળ્યા

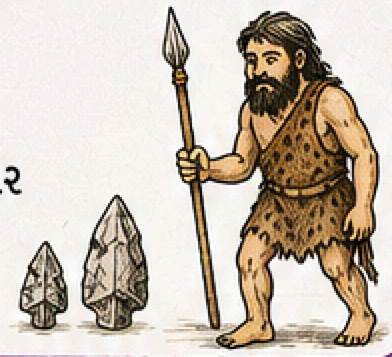

મધ્ય પાષાણયુગ

- વલ્કલ ના કપડાં
- પશુપાલનની શરૂઆત

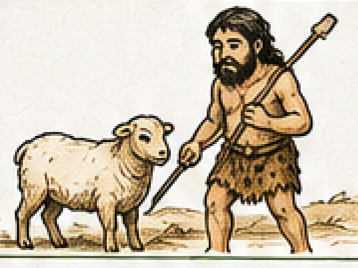

નૂતન પાષાણયુગ

- ખેતીની શરૂઆત
- પૈડાની શોધ

3 Trap Point

★ આદ્ધ પ્રાચીન પાષાણયુગના ઓજારો કદમાં **મોટા** અને **ભારે** હતા.

★ અંત્ય પ્રાચીન યુગના હથિયારો નાના હોવાથી **"લઘુપાષાણયુગ"** પણ કહે છે.

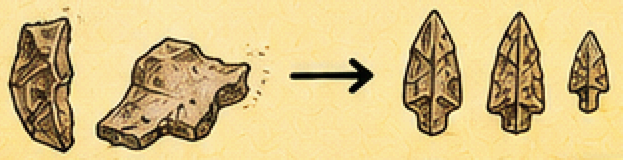

QUICK RECALL

✓ પ્રાગ ઐતિહાસિક

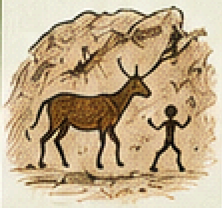

✓ આદ્ય ઐતિહાસિક

✓ ઐતિહાસિક

✓ અગ્નિ

✓ વલ્કલ

✓ ખેતી

✓ પૈડું

✓ લઘુ-પાષાણયુગ

@DiagramDidi

ગુજરાતનો ઈતિહાસ અને સાંસ્કૃતિક વારસો

→ Curated by
જાગૃવી

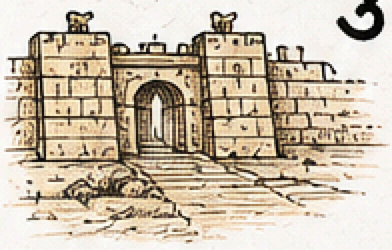

ધોળાવીરા (હડપ્પીય મહાનગર)

GPSC / GSSSB
PREMIUM NOTES

1. પરિચય

- કચ્છ જિલ્લાના **ભચાઉ** તાલુકામાં **ખદીરબેટ**માં આવેલું છે.
- સ્થાનિક લોકો તેને **'કોટડા'** કે **'મહાદુર્ગ'** પણ કહે છે.

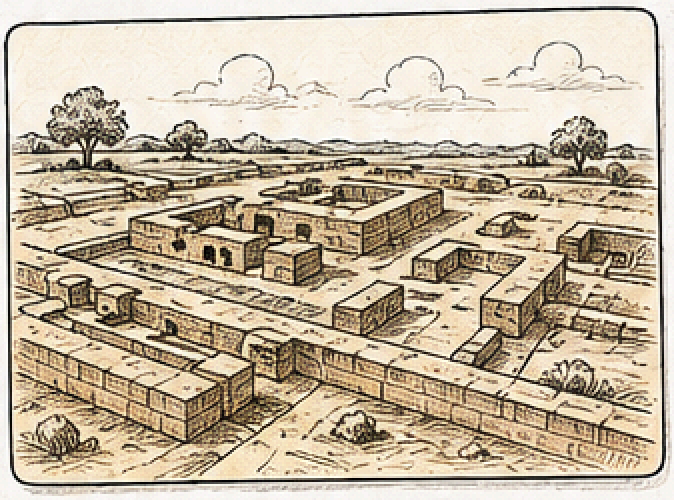

2. ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિ

- → **1967-68 :** જગપતિ જોષી દ્વારા ઉત્ખનનની શરૂઆત
- → **1991 :** રવેન્દ્રસિંઘ બિષ્ટ દ્વારા ઉત્ખનન શરૂ થયું

વિશેષ નોંધ:

★ ધોળાવીરા ઈ.સ.પૂર્વે ૩૦૦૦-૧૫૦૦ સમયગાળાની હડપ્પીય સંસ્કૃતિનું એક મહત્વપૂર્ણ કેન્દ્ર છે.

@DiagramDidi ✨

3. નગર રચના (Town Planning)

ધોળાવીરા

① સિટાડેલ (મુખ્ય મહેલ)

- સૌથી ઊંચા ભાગ પર આવેલ
- શાસકો અને જાહેર ઈમારતો
- કિલ્લેબંધી અને મજબૂત દિવાલો

② ઉપલુનગર (Middle Town)

- મધ્યમ ભાગમાં આવેલ
- રહેવાસ માટેનો વિસ્તાર
- ઘરો, માર્ગો અને કુવો
- હસ્તકલા અને વ્યવસાય કેન્દ્ર

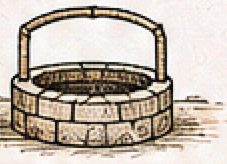

③ નીચલુનગર (Lower Town)

- સૌથી નીચલા ભાગમાં આવેલ
- સામાન્ય લોકોનો વસવાટ વિસ્તાર
- ખેતી, પશુપાલન અને દૈનિક જીવન સંબંધિત વિસ્તાર

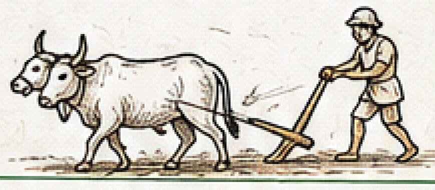

★ **Revision Point** ધોળાવીરા = ત્રણ ભાગમાં વહેચાયેલું હડપ્પીય નગર

① સિટાડેલ (મુખ્ય મહેલ) > ② ઉપલુનગર (Middle Town) > ③ નીચલુનગર (Lower Town)

@DiagramDidi ✨

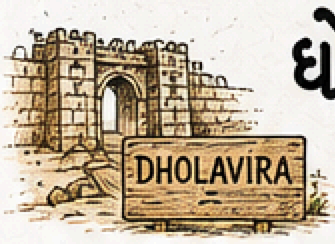

ધોળાવીરા - મહત્વપૂર્ણ શોધો અને વિશેષતાઓ

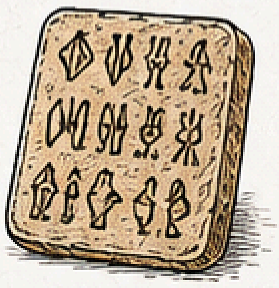

1. જળ વ્યવસ્થાપન (Water Management)

- રેઈન વોટર હાર્વેસ્ટીંગ (Rain Water Harvesting) સિસ્ટમ માટે પ્રખ્યાત.
- નદીઓના પાણીનો સંગ્રહ કરવા વિશાળ તળાવ હતું.

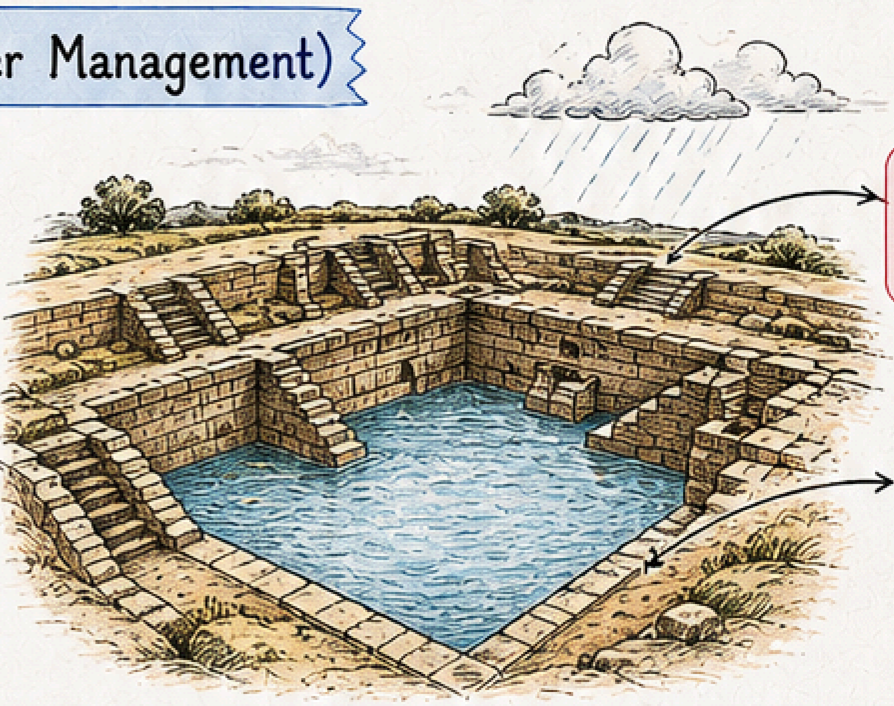

2. સાઈનબોર્ડ (Signboard)

★ વિશ્વનું સૌથી જૂનું સાઈનબોર્ડ.

★ સિંધુ લિપીના 10 અક્ષરો અને સંજ્ઞાઓ.

@DiagramDidi

3. મનોરંજન (Entertainment)

- રમત-ગમતનું મેદાન (Stadium) મળ્યું છે.
- ઓપનએર થીયેટર (Open-air theatre) ના અવશેષો મળ્યા છે.

રમત-ગમતનું મેદાન (Stadium)

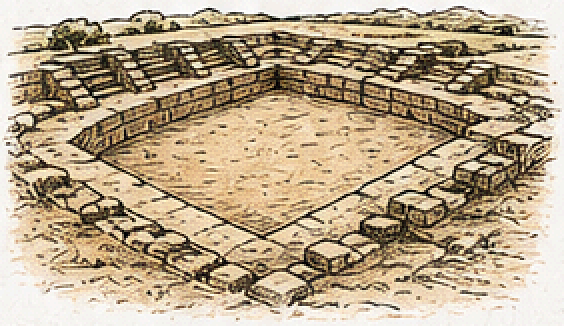

ઓપનએર થીયેટર (Open-air theatre)

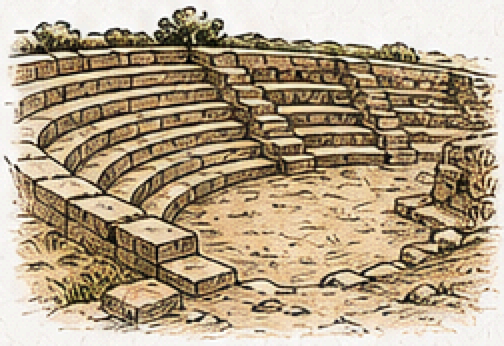

4. મહત્વપૂર્ણ પુરાવાઓ (Special Artifacts)

- છીપની બનેલી ગોળાકાર રીંગ.
- તેમાં ૧૨ કાપાઓ છે.
- પંચાંગ અથવા હોકાયંત્ર હોવાનું અનુમાન.

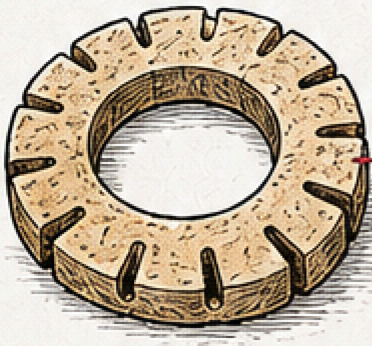

QUICK RECALL

- ✓ Rain Water Harvesting

- ✓ Oldest Signboard

- ✓ Stadium

- ✓ Open-air Theatre

- ✓ Circular Ring

@DiagramDidi